

UDK 821.163.4(497.16:497.5).09

Pregledni rad

Milorad NIKČEVIĆ (Osijek)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

mnikcevi@ffos.hr

TEORIJSKO-METODOLOŠKE REFLEKSIJE O KNJIŽEVNOJ TRADICIJI I TEORIJI LITERARNIH / KULTUROLOŠKIH UTICAJA, VEZA I ODNOSA

U ovome radu autor donosi filološka razmišljanja, teorijsko-metodološke refleksije kako bi određene savremene književne pojave bile sagledane, određene i odmjerene „prema tradiciji“, su/odnosno prema drugim književnostima, u kontaktnim (južnoslovenskim) i ostalim istočno i zapadnoevropskim književnim tradicijama.

Ključne riječi: *komparatistika, literarni uticaji, metodologija, književna tradicija, crnogorska književnost, hrvatska književnost*

I.

U novije vrijeme na filološkim i slavističkim skupovima sve se više, kao prve i značajne teme, nameću problemi jezičkih, književnih i kulturoloških veza.

Još je poodavno ruski slavista B. M. Жирмуновски u studiji *Проблемы сравнительно-исторического изучения литературы/ Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур*¹ izrekao dalekosežnu komparativnu misao:

Nijedna velika nacionalna književnost nije se razvijala izvan žive i stvaralačke saradnje s književnostima drugih naroda, pa zato oni koji misle da uzvise svoju vlastitu (nacionalnu – prim. M. N.) književnost tvrdeći za nju da je uzrasla isključivo na mjesnom lokalnom tlu, ne osuđuju je samo tim činom na ‘sjajnu izolovanost’, nego na provincialnu ograničenost i ućaurenost².

¹ Akademiya nauk SSSR, Moskva 1961. Up. i knjigu A. C. БУШМИНА, *Методологические вопросы литературоведческих исследований* (posebno VII. poglavlje knjige „Преимущество“, Lenjingrad, 1969).

² Prijevod teksta s ruskoga jezika je naš.

U stvari, i sâm sam u nekoliko svojih poredbenih knjiga o tom problemu prozborio. Tako sam u knjizi *Komparativna filološka odmjeravanja*,³ upoređujući različite literarne i jezičke modele spoznao:

*Sve nacionalne književnosti, i po jeziku i po tipologiji kao takve, opstojе samo kroz jedinstvo općeg (zajedničkog) i posebnog (vlastitog), u vidu koegzistencije i uzajamnosti nacionalnih, interkulturalnih, multinacionalnih i drugih sadržaja, koje čine dijalektičko jedinstvo mozaičke raznolikosti kao uvjet geneologije nastanka i razvitka. To predstavlja osnovnu dinamičku, pokretačku snagu, napretka svake literature i kulture. Riječju, bez suodnosa posebnog i općeg, induktivnog i deduktivnog, kontaktne kulture (...) bile bi amorfne, mrtve i nepokretne! Međusobno uzajamno interkulturalno djelovanje u dvjema (pa i više!) literaturama odvija se, to jest interferira se (razvija se) kroz dva svoja evidentna vida: a) primanja i b) davanja, to jest u oblicima (recepcije), i emisije (referencije) raznih sadržaja (stimulansa): tematsko-motivskih, jezičnih, historijskih, arhetipskih, geografskih, filozofskih, religijskih, folklornih, etnoloških, etnografskih, regionalnih, socio-psiholoških, pedagoških, privrednih... i slično (...).*⁴

I u mojoj nešto ranije objavljenoj knjizi *Na civilizacijskim ishodištima (književni suodnosi i interferencije)*⁵ našlo se u tematu dvanaest studija koje po svojoj metodološkoj fizionomiji spadaju takođe u oblast poredbenih proučavanja, kako to i podnaslov kaže, *suodnosa i interferencija* hrvatske i jednim dijelom onih kulturnih i civilizacijskih tekovina koje su uzrijevale na mediteranskom prostoru Boke Kotorske i dalmatinskom arealu. I u tim tematskim sadržajima usredsredio sam se na komparatističko, međusobno književnoistorijsko i književnoteorijsko komuniciranje književnosti s književnim modelima kontaktnih naroda, arhetipskim mediteranskim prostorom, pa i šire s evropskom literaturom.⁶ Tada sam u „Predgovoru“ istoimene knjige eksplicite

³ Osijek – Cetinje, 2006,

⁴ Milorad Nikčević, *Komparativna filološka odmjeravanja*, Cetinje – Osijek, 2006, str. 148.

⁵ Milorad Nikčević, *Na civilizacijskim ishodištima (književni suodnosi i interferencije)*, CKD „M – M“, Osijek, 1999, 280 + 2 str.

⁶ U terminima *komparativan/komparatistički* postoji određena distinkcija. *Rječnik stranih riječi* dr. Bratoljuba Klaića (Zora, Zagreb 1958, str. 658) donosi tumačenje samo za termin *komparativan* = *usporedan, poredbeni, uspoređujući, sravnjavajući*. Za isti termin *Leksikon Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, Zagreb 1974, str. 364. nudi se obrazloženje: *poredben, usporediv* s drugim sličnim pojavama ili pojavama drugih područja. Simeonov višjejezični *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb 1969. ove pojmove ne razrješava. On termin *komparatistički* uopšte ne spominje, mada uz upotrebu termina *kompa-*

istakao da se jedino kroz takvu analitičko-književnu i kritičku optiku komparatističkog izučavanja određenih književnih modela mogu razotkriti i izučiti određeni književni relikti; mogu se razotkriti fenomeni nacionalnih literatura, dakle u slojevitoj komparatističkoj strukturi koja je uvijek integralna.⁷ Otuda mi se čini i važnost takvog metodološkog pristupa jezicima i literaturama.

Na istoj vertikali odnosa i interferencija utemeljio sam poodavno i institucionalni projekat pod prvobitnim naslovom *Jezici i kulture u doticaju*⁸ koji je započet prije dvije decenije (još 1994. godine), a koji se potom nadodao u široj naslovnoj varijaciji *Kulture u doticaju: stoljetne hrvatske i crnogorske veze (komparativni kontekst)*⁹ te u sadašnjem trenutku pod naslovom *Stoljetni hrvatski i crnogorski književno-kulturni identiteti (interdisciplinarni komparativni kontekst i status)*. Obrazlažući projekat u njemu sam još konstatovao: *ni jedna nacionalna kultura ne nastaje u izolaciji, duhovnom vakumu, već se razvija u susretima, interferencijama, suodnosima i prožimanjima, kako narodā tako i njihovih interkulturalnih jezičnih i književnih veza i modaliteta*.¹⁰ Plodotvorni kulturni stvaralački kontakti i poticaji su intenzivni naročito kad nastaju u

rativan daje brojne naznake iz drugih naučnih oblasti poput: *komparativna akcentuacija, komparativna čestica, komparativni instrumental, komparativna fonetika, komparativna tvorevina* itd. Stručnjak koji komparira jeste *komparatist*, a nauka koja se bavi poređenjem jeste *komparativistika*. Prema tome, termini *komparatistika/komparatistički*, koji su sve više u opticaju književne i jezične prakse, s gledišta nauke o jeziku su donekle ilegalni. Najpotpuniji prikaz komparativne književnosti pruža ipak *Rječnik književnih termina* Instituta za književnost i umetnosti u Beogradu, Nolit, Beograd, 1985, str. 366. U njemu se, između ostalog, navodi da je komparatistika „književnoistorijska i književnokritička disciplina koja se bavi izučavanjem književnosti pomoću poređenja jednog djela, autora ili književnog pokreta sa drugim, ponajprije izvan granica jedne nacionalne kulture, kao i poređenjem književnosti sa dugim sferama ljudskog izražavanja (sa likovnim umjetnostima, muzikom, istorijom, filozofijom i drugim)“. U svojim radovima termine *komparativan/komparatistički* upotrebljavam ponajprije, kao i mnogi drugi komparatisti, onako kako ih je obrazložio Ivan Slamnig u studiji „Nacionalna literatura i komparatistika“ u knjizi *Disciplina mašte* (Zagreb, 1965), u kojoj on strogo distingvira *komparatistički* postupak „kao bitni postupak ispitivanja odnosa između posebnih, različitih, nacionalnih književnosti od postupaka *literarne komparacije* (paralele) koja je u funkciju uspoređivanja u okviru iste nacionalne književnosti“.

⁷ Up. Milorad Nikčević, *Na civilizacijskim ishodištima (književni suodnosi i interferencije)*, str. 10.

⁸ U okviru tog projekta bilježe se sljedeći rezultati: *Pola milenija Crnojevića štamparije*, Zagreb 1994. (knjiga sažetaka); *Pola milenija Crnojevića štamparije*, Zagreb 1996 (zbornik radova); „Perioj / Istra – u prošlosti i sadašnjosti (zbornik radova)“, *Tabula*, br. 2, Filozofski fakultet, Pula, 2000. i drugi.

⁹ Finansira ga Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske s određenim saradnicima i konsultantima iz RH i RCG, a glavni istraživač i redaktor je prof. dr. sc. Milorad Nikčević.

¹⁰ Up. Milorad Nikčević, „Predgovor“: u *Odsjaji kultura (Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima)*, CKD „M-M“ & HCDP „C-M“, Zagreb, MMII (2002), str. 9–10.

sličnim istorijskim i arhetipskim okolnostima, kulturnim uslovima i etnički i teritorijalno bliskim narodima. Oni su uvijek interaktivni i u onim literaturama koje su, manje ili više jedna od druge prostorno udaljene, ali imaju slične prirodne istorijske razvojne sudbine i uslove istovjetnog života i duhovnog razvoja.¹¹ Poblje kazano, u novije vrijeme brojni kulturolozi, književni povjesničari, književni teoretičari i jezikoslovci smatraju da je od svih književnih i filoloških sistema *poredbeni problemski sistem* (metod – prim. M. N.) *najbliži prirodi kulturnih pojava*¹². Zapravo, u želji da se razotkrije djelo, to jest slojevitost književnog teksta, bar dio značajnih komponenti i pojedinosti, potrebno je tekst djela postaviti u svjetlost teorije uticaja i komparacija, bolje reći u svjetlosti teorije interferencija, susreta i suodnosa s književnim djelom ili pojavom nekoga drugog kanonskog stvaraoca,¹³ ili same pojave u određenoj stilskoj formaciji. Ovo ponajprije što reprezentativna književna djela, bez obzira na to jesu li nastala u prošlosti i (ili) u savremenosti (sadašnjosti)¹⁴, sintetizuju ne samo

¹¹ Isto.

¹² Jovan Deretić, *Poetika Dositeja Obradovića*, Vuk Karadžić, Beograd, 1974, str. 10. Misli se ovde na sljedeće sisteme: dogmatsko-reproduktivni, pozitivistički, sociološki, psihološki, marksistički, teoriju interpretacije, fenomenološki, komunikaciono-informativni, heremeneutički, strukturalistički, eksplikacijski, psihoanalitički, estetsko-recepcijski, formalističku rusku školu, novu kritiku, semiotički, postmodernistički i slično.

¹³ Poredbeni je metod moguć, kao što smo istakli, i u okviru iste nacionalne literature posebno kad se poredbe kanonski pisci. To smo uostalom dokazali u poredbenoj knjizi *Transformacije i strukture (Književne i metodičke studije)*, NIRO Školske novine, knj. 3, Zagreb 1984. Pratili smo poredbeno književno djelo dvaju pisaca, kroz dva korpusa: I. *Ljubiša i Njegoš: književnoistorijske paralele, uzori i nadahnuća* i II. *Njegoševo djelo – izvor Ljubišinih tema, motiva i inspiracija*. U ovoj smo knjizi studiozno analitički, komparativno i sintetički iscrpili odnos Ljubiše i Njegoša, detaljno proučili njihovu književnu tradiciju, odnos prema usmenoj književnosti, odnose dvojice pisaca kroz imanetne postupke i pokrenute probleme: „Uvodna metodološka razmatranja; Ljubišina prva saznanja o Njegošu“; „Stefan Mitrov Ljubiša u svijetu ‘Gorskog vijenca’“ (I. dio); „Transformacijski tragovi epskog pjesništva i Njegoševih strukturalnih elemenata u poetsko-narativnom opusu Stefana M. Ljubiše“; „Ljubišina originalnost usprkos uticajima (Tematološki i motivski susreti, dodiri i prožimanja Njegoševa i Ljubišina djela Lažni car Šćepan Mali)“; „Transformacijski nivoi usmene i pisane književnosti u djelima Petra II. Petrovića Njegoša i Stefana M. Ljubiše“ te na koncu: „Koherentnosti, susreti, dodiri i prožimanja tematsko-motivskih svjetova Stefana M. Ljubiše i Petra II. Petrovića Njegoša“ (II. dio). Sve je to popraćeno naučnom aparaturom, brojnim izvorima i bilješkama te korišćenom literaturom.

¹⁴ Termin „savremenost“, „savremena književnost“ u značenju sa terminom „svjetska književnost“ često se koriste u svakodnevnom žargonu, ali daleko više u nauci o književnosti. Njihovo semantičko značenje nije jasno: „savremena književnost“ shvata se najčešće kao književnost istorijskog razdoblja u kojem živimo, poblje kao razdoblja književnosti nakon Drugoga svjetskog rata. „Svjetska književnost“, i pored mnogih pluralnih određenja, najčešće se smatra književnošću cijeloga svijeta za razliku od književnosti pojedinih književnosti nekih zemalja i naroda. Kad kažemo ‘savremena književnost’ zacrtali smo, dakle, neke osnovne okvire književnosti u vremenu i prostoru; tim bi se nazivom mogla

beletrističku i poetsku pisanu i usmenu tradiciju, jezičku tradiciju, a *povezanost pisca s književnom* (i jezičkom – prim. M. N.) *tradicijom je moment koji se ne sme zaobići u književnim istraživanjima*.¹⁵ Takvi pisci i djela anticipiraju, dakle, zavičajno (lokalno), univerzalno (nacionalno), klasično (tradicijsko) i moderno (avangardno), a naposljetku tradiciju sveukupne savremene književne i jezičke estetike. U takvom modelu proučavanja obrasci nacionalne književnosti ne smiju biti zatvoreni u nacionalne okvire, ali isto tako oni ne mogu postojati izvan nacionalnih granica. Prof. Aleksandar Flaker, jedan od istaknutih komparativista slovenskih jezika i književnosti, kaže da je „uspoređivanje temelj svake znatnosti“, a komparatistiku definiše kao zbir postupaka kojima se upoređuju dvije ili više nacionalnih književnosti, no nužno je i legitimno pri tome ne napustiti „krug nacionalne književnosti“.¹⁶ Svakako da tu Flakerovu zgusnutu definiciju komparativne književnosti možemo prihvatiti, ali moramo još jednom naglasiti i to da se u takvom modelu nipošto ne brišu identiteti nacionalnih književnosti (narodnosno, nacionalno i jezičko)¹⁷, nego naprotiv: oni su (identiteti – prim. M. N.) osnova za poredbeno proučavanje književnosti u doticajima! Književnosti se upravo mogu upoređivati po određenim modelima, tipološkim i jezikoslovnim vrstama jer postoje različite tradicije i različite nacionalne književnosti i jezici. Razlike su jednako važne kao i sličnosti. Tek kad se djelo razmotri svestrano – komparativno, u odnosu prema književnoj i jezičnoj tradiciji i drugim oblicima i temama usmenog i pisanog stvaralaštva te cjelokupne tradicije i kulture, doći će se do pouzdanih sinteza i zaključaka o određenoj pojavi, o razdoblju, poetici, školi i tendenciji, o stvaraocima pisane riječi, o genezi, nacionalnoj pripadnosti pisaca,¹⁸ prirodi i tipologiji njihove umjetnosti riječi.

naznačiti književnost čitavog svijeta nakon drugog svjetskog rata. [...] 'Suvremena svjetska književnost' upućuje tako na brojne probleme, s kojima se susreće proučavanje suvremene književnosti shvaćene šire od jedne ili tek nekoliko nacionalnih književnih tradicija. Videti: Milivoje Solar, „Proučavanje suvremene književnosti“ u: Suvremena svjetska književnost, Školska knjiga, Zagreb, 1982, str. 7–8.

¹⁵ Jovan Deretić, *Poetika Dositeja Obradovića*, Vuk Karadžić, Beograd, 1974, str. 10.

¹⁶ Up. „Diskusija“, *Gesta*, br. 29, 30 i 31, Varaždin, 1998, str. 232.

¹⁷ Up. uvodni referat Vojislava P. Nikčevića, *Narodnosna, nacionalna i jezička identifikacija crnogorske književnosti*, Knjižica sažetaka, Nikšić, 2005, str. 5–6.

¹⁸ U sklopu tih složenih proučavanja nametnulo se i pitanje utvrđivanja nacionalne pripadnosti pojedinih istaknutih i kanonskih pisaca: Petra II Petrovića Njegoša, Vladana Desnice, Meše Selimovića, A. B. Šimića, Iva Čipika, Sima Matavulja i dr. Na površini tih pitanja ponajčešće se reflektovao duh ekskluzivnog nacionalizma i nacionalističkog „perspektivizma“. Nešto mirnije tonove u cijelom tom sporu pokušala je unijeti redakcija *Enciklopedije Jugoslavije* koja je nastojala utvrditi hijerarhijski kriterijum za određivanje pripadnosti pojedinih pisaca određenoj nacionalnoj tradiciji. Utvrdili su pet elemenata: 1) djelovanje pisca u krug određene nacionalne kulture, 2) jezički kriterijum (upotreba jezičke varijante i jezičkog idioma), 3) nacionalno porijeklo pisca, 4) izjava pisca o pripadnosti određenim književnim korpusima, 5) tematika i vezanost pisca za određenu teritoriju. U pojedinim

I na koncu da zaključim: danas je aktuelan trenutak usredsređivanja filološke nauke na interkulturalne veze, odnose s literaturama, jezičkim i kulturnim modelima naroda u okruženju. Na taj se način uspostavlja zajednički interkulturalni kontekst i međusobno komuniciranje i interferiranje različitih pojava. Stoga je u ovom času potrebno detaljnije prozboriti s teorijsko-metodološkog aspekta upravo o književnoj tradiciji i o teoriji literarnih/jezikoslovnih i kulturoloških uticaja, veza i odnosa. Dakle, evropski književni kontekst postaje *poprište za recepciju pobuda koje dolaze iz duhovnih sredina istočno-evropskoga i zapadnoevropskoga književnog kruga*. Ograničenja na kultura-ma u kontaktnosti, na jugo-istočni-evropski mikro rejon, *naučno je opravdan samo zbog kulturološke (tipološke – prim. M. N.) sličnosti, zasebnosti i specifičnosti kontinuiteta, ali književni istraživači trebaju imati na pameti da je potpuni i sveopšti uvid u stvari moguć isključivo sa uspostavljanjem cjelokupnog (i svjetskog) makro-kontakta – ‘europski i svjetski aspekt’*, kako kaže prof dr. sc. Joža Pogačnik.¹⁹

slučajevima (Ivo Andrić, Meša Selimović) takav koncept kriterijuma nije bio dovoljan. Složenost takvog modela ponajviše se odnosio na Njegoša. Stoga je redakcija ponudila „dvojni pripadnost“ pisca. Međutim, mišljenja smo da se problem time samo dublje radikalizovao. Možemo li tako npr. zamisliti da rumunska književnost prisvoji E. Joneska koji je porijeklom Rumun, koji je čak počeo pisati svojim maternjim jezikom, ali je cijelo svoje djelo ostvario na drugom (engleskom i francuskom) jeziku. Slično je i s engleskim romanopiscem Dž. Konradom, ukrajinskim Poljakom – Todorom Jozefom Korzenijovskim, čije „književno izručenje“ zasigurno ne traže Poljaci. Iako ovaj problem zaslužuje posebnu teorijsku i praktičnu studiju, čini mi se da je najbolji koncept u tom trenutku ponudio književni komparatist Aleksandar Flaker u knjizi *Poetika osporavanja*, Zagreb, 1982, kad je utvrdio da je trenutak da se konstituisanje nacionalne literature mora vezati za tradicijsku vertikalu „u kojoj se mora naći sve što je s aspekta toga trenutka za konstituiranje relevantno“. Njegošev *Gorski vijenac* (1847), ako ga iščitavamo neopterećeno „objektivno je temeljni tekst o koherenciji crnogorskoga naroda i crnogorske kulture, pa se zbog toga opravdano našao u središtu suvremene pažnje Crnogoraca“. Isti autor citata Jože Pogačnik (*Teme i dileme*, str. 128) dodaje da je zbog takvoga saznanja i sam J. Vidmar mislio upravo na takvu homolognost kad je prilikom primanja Njegoševe nagrade rekao: **Njegoš je Crna Gora, a Crna Gora je Njegoš!**, pa nastavio: *Ako priznajemo činjenicu o postojanju crnogorske književnosti, onda je slijedeći korak da toj istoj književnosti priznamo i pravo na integralnu obradu svoje kulturne tradicije. Pitanje Njegoša i srpske književnosti na taj se način nameće na posve drugoj razini. Njegoša ima, očito, i u srpskoj književnosti ulogu određene epohalne inicijative o čemu srpska književna historiografija mora raspravljati, ali kod toga se ne smije zaboraviti da je jednaku, i još veću, inicijativu vremenski usporodo s Njegošem dao srpskoj kulturi i J. Kopitar koji svejedno i dalje ostaje – Slovenac* – zaključio je Pogačnik.

¹⁹ Up. Jiža Pogačnik, „O usporednoj jugoslavistici“ u: *Teme i dileme*, Mala teorijska biblioteka 20, IC, Revija, Osijek, 1986, str. 118.

II.

Opredjeljujući se u ovom teorijskom radu za komparativnu i metodološku prezentaciju stvaralačkih dosegâ i postupka u kontaktnim literaturama, nužno je na ovom mjestu ukazati i na to da ovakav pristup u sebi nosi i brojne opasnosti. Nameću ih takva složena komparativna proučavanja i istraživanja, to jest teorije interferencija, odnosa, uticaja, odraza jednog pisca na drugog. Naime, problem prisutnosti određenih elemenata (književnih i jezičkih), dakle struktura jednog autora u književnom djelu drugog pisca (ili same tradicije) povlači sa sobom neizostavno i pitanje originalnosti, samosvojnosti, autentičnosti, preispitivanje estetičkih i svih drugih stvaralačkih vrijednosti opusa tog drugog pisca. Ili da budem jasniji: postavlja se komparativno-teorijsko pitanje. Je li onaj pisac koji „preuzima“, asimilira određene jezičke, stilske ili neke druge tematsko-motivske i sadržajne elemente, manje nadaren, umjetnički neoriginalan u tolikoj mjeri da se nije mogao vinuti u prostranstva svoje stvaralačke kreacije i imaginacije bez antejske veze s književnim nasljedom (tradicijom) i piscem u čijem se prostoru i duhovnom horizontu i okruženju razvijao i stvaralački izrastao i uzrijevao?

Mnogi književni proučavaoci, ponajviše komparativisti, u svojim su se teorijskim studijama, diskurzivnim oblicima i teorijskim poredbenim člancima pozabavili tim gorućim problemom. O interferencijama, uticajima i odrazima govorili su mnogo više kao o uticajima i vezama koje prelaze granice nacionalnih jezika i nacionalnih književnosti²⁰. Međutim, mnogo se manje govorilo i pisalo o uticaju jednog pisca na drugog, pogotovo se malo poredbeno pisalo o onim stvaraocima koji pripadaju istoj nacionalnoj književnosti i istom književno-jezičkom izrazu. A i takva su komparativna proučavanja sasvim danas moguća, kao što smo to pokazali na modelu Njegoš – Ljubiša²¹, i ona su veoma dragocjena i uspješna!

²⁰ O teoriji uticaja, paralela i djelovanja raspravljalo se ponajviše u kontekstu rasprava o komparativnoj književnosti, tj. kao o temi uticaja i djelovanja koja prelaze granice jezika i nacionalnih književnosti. O tome osnovnu informaciju daju djela koja smo velikim dijelom navodili u fusnotama, popisanim izvorima i literaturi ovoga rada. Na ovom mjestu dodao bih još poneku značajniju komparativnu studiju: C. Pichos, A. M. Rousseau, *Komparativna književnost*, Zagreb, 1973; Z. Konstantinović, „O savremenim teorijama o uporednom proučavanju književnosti“, *Uporedna istraživanja*, br. 1, Beograd, 1975; „Teorije uticaja, delovanja i recepcije“, *Polja*, br. 335, Novi Sad, 1987. s uvodnom studijom Miodraga Radovića „Strah od uticaja“, str. 2–3. U vezi s problemom uticaja uopšte, izvan konteksta uporedne književnosti, pored ostalih književnoteorijskih priručnika, može poslužiti: A. Žid. *O uticaju u literaturi, Granice umetnosti*, Beograd, 1967, str. 47–64; T. S. Eliot, „Tradicija i individualni talenat“ u zbirci njegovih eseja u seriji *Književni pogledi*, Prosveta, Beograd, 1963.

²¹ Up. Milorad Nikčević, *Transformacije i strukture (književne i metodičke studije)*, Školske novine, Zagreb, 1982.

Treba reći da su pojedini komparativisti stali na stanovište da uticaji i odrazi mogu trajno da se reflektuju samo na one nedarovite i nesamostalne stvaraoce koji se najčešće ne mogu „odbraniti od mita tuđe veličine“, od njihove mistifikacije; na one stvaraoce koji nemaju u sebi dovoljno imaginativne snage i talenta da progovore svojim stvaralačkim jezikom i izvornim književnim *prosédéom*.

Povijest poredbene književnosti pruža više primjera koji mogu ilustrativno pokazati da su se čak i pojedini veliki pisci, izuzetne stvaralačke ličnosti na svom putu sazrijevanja, ugledali na druge, isto tako snažne, genijalne pisce, ali nijesu ostali zarobljeni njihovom stvaralačkom kreacijom; nijesu ostali u sjenci njihove zarobljene poetike, jezika i stila, stvaralačke veličine, već su im oni (stvaraoci) služili samo kao poticaji i(li) uzori kako bi lakše pronašli svoj *stvaralački credo*, stilsko-jezični put i *stvaralački prosédé*.²² Poznato je, naime, da je ruski romantičarski pjesnik Aleksandar Sergejevič Puškin, prema vlastitom zapisu i priznanju, na „oba uha saslušao učiteljsku riječ Shakespea- revu“, ali nije ostao zarobljen njegovim genijalnim duhom, već ga je „njegov snažni talenat rano uputio na svoj vlastiti put“.²³ Isto tako se u svim pregledima istorije ruske književnosti navodi da je taj isti A. S. Puškin davao svojem mlađem savremeniku – romanopiscu Nikolaju Vasiljeviču Gogolju skoro gotove fabule za njegovo izuzetno romaneskno ostvarenje *Mrtvih duša* (1845), pa ipak je Gogolj, snagom svoga izvornog talenta, upotrebom stvaralačkog jezika, brzo i sigurno zakoračio svojim, sasvim novim, „gogoljevskim putem“.²⁴

I pjesništvo Branka Radičevića, jedno od najliričnijih, najsenzibilnijih i najznačajnijih poetskih ostvarenja srpske romantike, pojedini književni kritičari i povjesničari književnosti vezivali su za „pozajmice“ i stilske formacije

²² Književni istoričar Josip Badalić, autor mnogih studija iz područja uporedne književnosti, koji se najčešće bavio ruskom literaturom prema ostalim slovenskim književnostima, u knjizi *Rusko-hrvatske književne studije*, Liber, Zagreb, str. 6, piše: *Tako je uostalom s cijelim književnostima: njih reprezentiraju i unapređuju samo talenti, bez obzira u čijoj su učiteljskoj atmosferi nikli i uzrasli: ranije ili kasnije oni progovore svojim glasom. Svojim talentom. I zato proučavanje učiteljskog doprinosa, razlučivanje – sine ira et studio – izvornoga od povremenoga ili slučajnom koincidencijom natrunjenoga sa strane valja smatrati, po mome mišljenju, korisnim doprinosom za što tečnije utvrđivanje geneze i zakonitosti razvitka ovog ili onoga književnoga stvaraoca ili čak ukupne nacionalne književnosti.*

²³ Isto, str. 6.

²⁴ N. V. Gogolj u svojim *Autorskim ispovjestima* navodi da ga je Puškin nagovorio da napiše roman *Mrtve duše*. On doslovno kaže: „On me je (Puškin – prim. M. N.) davno nagovorio da se prihvatim nekog opsežnijeg djela (...) i, u zaključku svega, dao mi je sopstveni siže iz kojeg je on (Puškin – prim. M. N.) sâm namjeravao da napravi nešto u obliku poeme, i kojeg, po njegovim riječima, ne bi dao nikome drugom. To je bio siže *Mrtvih duša*“. Videti S. M. Florinskoj, *Russkaja literatura*, UČPEDGIZ, Moskva, 1956, str. 261. Prijevod teksta je naš.

zapadnoevropske književnosti, prije svega za njemačku i englesku romantiku. Naznačavani su uticaji i odrazi pojedinih francuskih, pa čak ruskih, slovačkih i čeških pjesnika.²⁵ No, sve to nije škodilo da i do danas B. Radičevića, zajedno s P. P. Njegošem i drugim, slavimo kao izuzetno talentovanog pjesnika romantike; kao stvaraoca izuzetne jezičko-stilske lakoće, evokativne i umjetničko-suptilne lirske snage, kao krupnu figuru srpske književnosti, neovisnu od „blede i blage zvezde svojih uzora i učitelja“.²⁶

Spisak imena pisaca koji su se razvijali u živom stvaralačkom dodiru i spisateljskoj „saranji“ sa svojim prethodnicima, iz čije su se neposredne tradicije i blizine mogli napajati najraznovrsnijim idejama, gotovo da je neiscrpan. Uz već navedene, mogli bismo istaći i spomenutog Šekspira koji se koristio sižeima što ih je nalazio u pročitanoj literaturi, počevši od antičkih pisaca (recimo Plutarha!), pa sve do svojih savremenika. Aleksandar Dima preuzimao je naprosto motive, ideje i elemente od Valtera Skota i Šilera, a za naturalistu Emila Zolu su pojedini književni istraživači isticali da je opise porođaja u jednom svom romanu doslovno prepisao iz stručnih udžbenika za medicinu. Molijera, V. Skota i mnoge druge osvjedočene klasike su optuživali za „plagijate“, poricali im ponekad i stvaralačko-umjetničke vrijednosti njihovih ranih djela.

O problemu uticaja, teorije djelovanja, odraza, interferencija i pozajmica u književnosti progovorili su mnogi stvaraoci – pisci. Braneći stvaralačku originalnost svojih brojnih djela i naravno svoj odnos prema književnoj tradiciji i savremenima, najsvestraniji njemački književnik Johan Wolfgang Gete govorio je o tome iskreno:

Uvijek se govori o originalnosti, ali što ono znači? Čim se rodimo, počinje svijet na nas utjecati, i tako to ide do kraja. I to svagdje! Pa što i možemo osim energije, snage i volje nazvati svojim! – Kad bih mogao reći, što sve dugujem velikim prethodnicima i suvremenima, ne bi mi mnogo ostalo.

I tako pjesnik Gete, podstaknut svojim sagovornikom, teoretikom i takođe piscem – Ekermanom, iskreno i jasno nastavlja:

²⁵ Videti: Milorad Nikčević, „Paralele i dodiri jedne pjesme Branka Radičevića i Milvoa u svjetlosti dosadašnjih proučavanja“, *Književnost i jezik*, br. 4, Beograd, 1980, str. 427–436. Isti: „Branko Radičević i Charles Hubert Millevoe“ u: *Ideje i paralele (Književni ogledi i studije)*, Izdavački centar Revija, Osijek, 1984, str. 54–67.

²⁶ Bogdan Popović, „Jedna paralela“, *Letopis Matice srpske*, knj. 350, sv. za jul, avgust, septembar, Novi Sad, 1935, str. 16.

Ali ako hoćemo da govorimo iskreno, što je od toga bilo zapravo moje, osim sposobnosti i želje, da vidim i da čujem? Ja svoja djela nipošto ne zahvaljujem samo svojoj mudrosti, nego tisućama stvari i ljudi izvan sebe, koji su mi dali građu za to. Dolazili su mi ludu i mudraci, bistrice glave i ograničeni, djeca i mladež, a isto tako i zreli ljudi; svi su mi govorili, kako im je pri duši, što misle, kako žive i rade i kakva su iskustva stekli, a ja nisam trebao ništa drugo učiniti nego samo zgrabiti i požeti, što su drugi za mene posijali (...).²⁷

U nastojanju da dokučim bar djelimično teoriju uticaja, susreta, komparacija, odraza i djelovanja, upravo da pokažem kako tuđa misao, jezička iskra, ideja, reminiscencija može da bude podsticaj, bljesak i začetak, stvaralačka klica neke druge misli, pasaža ili epizode drugog pisca, citiraću savremenog hrvatskog pjesnika moderne Vladimira Nazora. Njegove su se teorijske premise probile u stihovnu formulaciju pjesme *Plagijati*:

*Ja ne gazim sjeme što ga vjetar nosi
u moj usjev; ja ga puštam neka zrene
u plamenu moga srca i u rosi
moga znoja. Rast će, kao da je od mene.²⁸*

Prema tome, veoma su rijetki i osamljeni u literaturi oni stvaraoci koji ne duguju nešto svojim prethodnicima, svojim omiljenim stvaraocima, svojoj duhovnoj i jezičkoj tradiciji, bez obzira na to jesu li ti stvaraoci djelovali i pisali u prošlosti ili sadašnjosti, to jest – savremenosti. Stoga je o savršenoj umjetničkoj čistoći i potpunoj autentičnoj samosvojnosti i originalnosti nemoguće govoriti, čak i u slučaju onih pisaca koji su svojom estetskom snagom i izrazom jezika označili najveće književne vrhove, stožere književnosti, koji su „bilježili raskršća književnih i stilskih epoha“, razdoblja, škola, pravaca ili tendencija.

Kad se sve ovo uopšteno sagleda i uporedi, bilo koje savremeno i značajno djelo, odmjereno u sklopu svih ovih teorijskih rasprava, koherentno-interferentnih dodirnosti, uticaja i paralela s književnim tvorevinama u kontaktnosti naroda, a naposljetku s djelima evropske književne tradicije, možemo sasvim sigurno zaključiti: nije važno tragati za onim strukturnim

²⁷ Eckerman Johann Peter, *Razgovor s Goetheom*, Izbor, Zora, Zagreb, 1950, str. 37.

²⁸ Vladimir Nazor, „Plagijati“, u: *Na vrhu jezika i pera*, Hrvatsko izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1942, str. 165. Nazor je prevodio italijanske savremenike i često mu je književna kritika „spočitavala da je pojedine prevodilačke segmente i poetske slike utkivao“ u svoje pjesničko djelo.

elementima određenog pisca koji je eventualno „uticao“ na svog poklonika i savremenika. Mnogo je važnije za literaturu utvrditi jesu li određeni elementi, koji su evidentni, možda prepoznatljivi kao strukture mikro i makro uticaji, stvaralački dovedeni u tipološko-funkcionalne i estetske skladnosti, stvaralačke odnose, to jest da li se oni javljaju u funkciji izgrađivanja umjetničkih vizija o svijetu i životu pisca. Zapravo, u prosuđivanju svijeta nekog zrelog djela i nevažno je ispitivati podseća li nas nešto jedno na drugo i jesu li vidni idejni i tematski uticaji i sličnosti s ovim ili onim piscem i(li) pojavom; je li taj pisac preuzimao pojedine misli, slike, postupke u karakterizaciji likova, pasaže i digresije, jezičke obrte i reminiscencije od svojih prethodnika i književne tradicije ili nekog svog velikog i nezamjenjivog uzora. Za komparatistiku i nauku o književnosti je mnogo važnije ispitati i utvrditi, kako to ističu mnogi poredbeni proučavaoci, koliko se jedan pisac, koji se razvijao u snažnom i živom dodiru sa svojom književnom tradicijom, uzornim piscima svog vremena, a posebno s duhovnom tradicijom naroda u kontaktnosti, antičkom i evropskom tradicijom,²⁹ uspio osloboditi tih veza i uzora. Riječju, utvrditi koliko mu je pošlo za rukom da snagom svoje tvoračke imaginacije svoj umjetnički izraz oslobodi i svijet svoje poetike natopi individualnim doživljajem i stvaralačkom kreacijom, da se unutrašnjim bogatstvom svoga stvaralačkog jezika i svojih sadržajnih djela, njihovih poruka, vine do opšte-ljudskih i svevremenskih – trajnih dosega i ljepota. Prisustvo naslijeđenog bogatstva tradicije ošeo je, kako smo to videli, gotovo svaki pisac, neki više a neki manje. Međutim, njen udio u djelu je, u zavisnosti od toga u koliko je mjeri pisac, snagom svoga talenta, uspijeva da taj uticaj i djelovanje tradicije prevlada, bolje reći da stvaralački transformiše u nov estetički kvalitet, da se uputi stazama svoje autohtone umjetnosti riječi.

Eto, u svim ovim misaonim relacijama prolegomene ove teme kretala su se moja filološka razmišljanja, teorijsko-metodološke refleksije kako bih određene savremene književne pojave sagledao, odredio i odmjerio „prema tradiciji“, *su/odnosno* prema drugim književnostima, kako u kontaktnim (južnoslovenskim) i ostalim istočno i zapadnoevropskim književnim tradicijama.

²⁹ Dr Jovan Deretić u knjizi *Poetika Dositeja Obradovića*, str. 18. izričito kaže: *Proučavanje konkretnih izvora i uticaja samo je prvi korak u ispitivanju jednog šireg kompleksa pitanja koje obuhvataju piščev dug prema tradiciji (...). Ispitivanje te dublje, ne uvek lako odredive povezanosti dela sa književnom tradicijom, predstavlja, uz tumačenje samog dela, najvažniji zadatak književnosti.*

Literatura

- Badalić, Josip: *Rusko-hrvatske književne studije*, Liber, Zagreb 1972.
- Deretić, Jovan: *Poetika Dositeja Obradovića*, Vuk Karadžić, Beograd, 1974.
- Eckerman, Johann Peter: *Razgovor s Goetheom*, Izbor, Zora, Zagreb, 1950.
- Eliot, T. S.: „Tradicijska i individualni talent“ u: *Književni pogledi*, Prosveta, Beograd 1963.
- Florinskoj, S. M.: *Russkaja literatura*, UČPEDGIZ, Moskva 1956.
- Grupa autora, *Rječnik književnih termina* Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1985.
- Konstantinović, Zoran: „O savremenim teorijama o uporednom proučavanju književnosti“, *Uporedna istraživanja*, br. 1, Beograd, 1975.
- Milorad Nikčević, *Komparativna filološka odmjerenja*, CKD „M – M“, Osijek, 1999.
- Nazor, Vladimir: „Plagijati“ u: *Na vrhu jezika i pera*, Hrvatsko izdavački bibliografski zavod, Zagreb 1942.
- Nikčević Milorad: „Paralele i dodiri jedne pjesme Branka Radičevića i Milvoa u svjetlosti dosadašnjih proučavanja“, *Književnost i jezik*, br. 4, Beograd, 1980.
- Nikčević, Milorad, *Transformacije i strukture*, NIRO Školske novine, knj. 3, Zagreb, 1984.
- Nikčević, Milorad: „Branko Radičević i Charles Hubert Millevoje“ u: *Ideje i paralele (književni ogledi i studije)*, Izdavački centar Revija, Osijek, 1984.
- Nikčević, Milorad: „Predgovor“ u: *Odsjaji kultura (Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima)*, CKD „M-M“ & HCDP „C-M“, Zagreb, MMII (2002).
- Nikčević, Vojislav P.: „Narodnosna, nacionalna i jezička identifikacija crnogorske književnosti“ u: *Knjižica sažetaka*, Nikšić, 2005.
- Nikčević, Milorad: *Komparativna filološka odmjerenja*, CKD „M – M“, Osijek - Cetinje, 1999.
- Pogačnik, Jiža: „O usporednoj jugoslavistici“ u: *Teme i dileme*, Mala teorijska biblioteka 20, IC, Revija, Osijek, 1986.
- Popović, Bogdan: „Jedna paralela“, *Letopis Matice srpske*, knj. 350, sv. za jul, avgust, septembar, Novi Sad 1935.
- Radović, Miodrag: „Strah od uticaja“, *Polja*, br. 335, Novi Sad, 1987.
- Simeonov, Rikard: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb 1969.
- Slamnig Ivan: „Nacionalna literatura i komparatistika“ u: *Disciplina mašte*, Zagreb, 1965.
- Solar, Milivoj: *Suvremena svjetska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.

- Žid, Andre: *O uticaju u literaturi, Granice umetnosti*, Beograd, 1967.
- БУШМИН А.С.: *Методологические вопросы литературоведческих исследований*, Lenjingrad, 1969.
- Жирмуновски В. М.: *Проблемы сравнительно-исторического изучения литературы/ Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур* Akademija nauk SSSR, Moskva 1961.

Milorad NIKČEVIĆ

THEORETICAL-METHODOLOGICAL REFLECTIONS ON LITERARY TRADITION AND THEORY OF LITERARY / CULTUROLOGICAL INFLUENCES, RELATIONS AND CORRELATIONS

The author of the present paper compares different literary and language models, concluding, while referring to his book entitled *Comparative Philological Studies*, that all national literatures, defined as such on the basis of their language and typology, survive only through the unity of general (common) and special (own), in a coexistence and mutual cohabitation of national, intercultural, multinational and other contents, making up a dialectal unity out of diversity as a precondition for creation and development.

Key words: *literary tradition, theory of literary / culturological influences, comparative studies, Montenegrin literature, Croatian literature*